

Софийски университет „Св. Климент Охридски“
Международна научна конференция
на Факултета по славянски филологии – 2017
„Надмощие и приспособяване“

„LEKSYKON AKSJOLOGICZNY SŁOWIAN I ICH SĄSIADÓW“ –
МОДЕЛ ЗА ИНТЕРДИСЦИПЛИНАРНА АДАПТАЦИЯ
КЪМ ЗАДАЧИТЕ НА ЛИНГВОКУЛТУРОЛОГИЯТА

Мария Китанова

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“,
БАН

“LEKSYKON AKSJOLOGICZNY SŁOWIAN I ICH SĄSIADÓW” –
A MODEL OF INTERDISCIPLINARY ADAPTATION TO THE TASKS
OF LINGUOCULTUROLOGY

Mariya Kitanova

Institute for Bulgarian Language Prof. Lyubomir Andreychin,
Bulgarian Academy of Sciences

Abstract. The article discusses the peculiarities of creating „Leksykon aksjologiczny Słowian i ich sąsiadów”. The author stops at seven points of reference, reflecting the peculiarities of the Lublin ethnolinguistic school.

Key words: Lublin ethnolinguistic school, cognitive ethnolinguistics, worldview, world-perceiving, world-conceiving

Лексиконът е замислен като голям международен проект, наречен **EUROJOS** и разработен по програмата „Praca naukowa finansowana w ramach programu Ministra Nauki i Szkolnictwa Wyższego pod nazwą „Narodowy Program Rozwoju Humanistyki“ w latach 2012 – 2015“ с ръководител проф. Йежи Бартмински. Първи том „DOM”, 2015 г., втори том „TRUD”, 2016 г. В него е представен материал от 12 езика (гръцки, литовски, полски, чешки, руски, белоруски, български, хърватски, сръбски, немски, френски, португалски). Подреден е по определен когнитивен модел, като материалът е организиран чрез неговите парадигматични и синтагматични релации по следните рубрики: Лексемите през призмата на лексикографията. Тук се отбелязват синоними, патроними, ендоними, словообразователни деривати, колокации, антоними, хипоними, фразеологизми. Анкети. Представен е материал от художествени и публикации-

стични текстове. Отбелязани са метафоричните употреби. Моделът завършва с когнитивна дефиниция. Тя очертава основните профили на концепта. Аксиологичният лексикон е поредният проект на Люблинската етнолингвистична школа, наричана още когнитивна етнолингвистика.

Когнитивната етнолингвистика се очертава като относително самостоятелно течение в славянската етнолингвистика през 90-те години на XX век по отношение на американската етнолингвистика на Сапир и Уорф, която от своя страна продължава немските традиции, чието начало е положено с трудовете на Хердер и Хумболт; по отношение на руската етимологична етнолингвистика на Владимир Топоров, на диалектоложката лингвистика на Никита Толстой, както и по отношение на трудовете на полски автори и по-конкретно на Бронислав Малиновски и Анна Вежбицка. За етнолингвистичните трудове, създавани в Люблинската школа, особено значение имат обаче постиженията на полската диалектология, фолклористика и етнография, за които етнолингвистиката, според Войцех Хлебда, става в определен период своеобразно „свързващо звено“, място на синтез. Най-зрялата форма на този синтез е замисленият в няколко тома „Słownik stereotypów i symboli ludowych” (Бартмински 2015: 399-400).

Названието *когнитивна етнолингвистика* за пръв път е употребено от Йорг Цинкен в статия за трудовете, създавани в люблинските среди (Zinken 2004), а след това от Лидия Непоп-Айдачич в издадената в Киев през 2007 г. книга, озаглавена „Polska etnolingwistyka kognitywna” (Nepop-Ajdaczyc 2007). Мнение за тясната връзка на люблинската етнолингвистика с когнитивизма обаче формулират още по-рано Хенрик Кардела (Kardela 1988), Рената Гжегорчикова (Grzegorzczukowa 1995), Светлана М. Толстая (Толстая 2005), Хенрик Дуда (Duda 2005). Терминът е утвърден от Йорг Цинкен (Zinken 2009), издател на трудове на Йежи Бартмински на английски език, събрани в тома „Aspects of Cognitive Ethnolinguistics”, в предговора му към тази книга (Бартмински 2015: 399)

Когнитивната етнолингвистика е тясно свързана също с идеите на Апресян, Владимир Топоров, Бронислав Малиновски и Анна Вежбицка, а също в известна степен и на американските когнитивисти. Преди всичко обаче тя кореспондира с полската диалектология, фолклористика и етнография, стремежи се да реконструира езиковокултурния образ на света, утвърден в полската традиционна (фолклорна) култура и в общонародния разговорен език (Небжеговска-Бартминска 2015: 413-436; Юдин 2003: 269).

Не случайно работата на люблинските етнолингвисти започва със създаването на етнолингвистичен архив, състоящ се от фолклорни материали и диалектни текстове. Самият характер на архива насочва към изследвания на полската традиционна култура.

Най-мощното дело на люблинските етнолингвисти безспорно е *Słownik stereotypów i symboli ludowych*” (SsiSL, Т. 1, ч. 1–4, 1996–2012). Речникът е планиран в седем тома, подредени тематично: *Космос, Растения, Животни, Човек, Общество, Религия и демонология, Време, пространство, мерки и цве-*

тове. Автор на концепцията и редактор на речника е Йежи Бартмински, „който подчертава, че това е опит за реконструкция на традиционната картина на света и човека, утвърдена в езика, фолклора и обредите“ (Небжеговска-Бартминска 2015: 416). До края на 2012 г. са излезли от печат четири части на том I – Космос. Това са: „Небе, небесни тела, огън, камъни“ 1996; „Земя, вода, земни недра“ 1999, „Метеорология“, 2012; „Свят, светлина, метали“ 2012 (Небжеговска-Бартминска 2015: 416).

„Основна единица са не думите (както в езиковия речник) и не съответстващият им реален предмет (както в енциклопедиите), а семантичният корелат, който стои между думата и съответстващия ѝ обект от действителността“ (Небжеговска-Бартминска 2015: 416).

Концепцията на този речник се опира на седем ключови понятия, съставляващи инструментариума на люблинската етнолингвистика: езиков образ на света, стереотип, когнитивна дефиниция, гледна точка и интерпретативна перспектива, профилиране и профил, субект, ценности (Бартмински 2015: 399-400).

Тези теоретични и методологични решения днес са представени и при работата на участниците в проекта **EUROJOS**, в който се разработва семантиката на наименованията на определени ценности въз основа на богат материал от славянски и европейски езици.

Седемте опорни точки са обект на дългогодишни дискусии, срещи и конференции. Те са представени в редица трудове на т. нар. „Червена серия“ на Института по полска филология на Университета „Мария Кюри-Склодовска“ и на „Бялата серия“ на вроцлавската поредица „Język a Kultura“: *Językowy obraz świata* Red. J. Bartmiński. Lublin, 1 изд. 1990, 2 изд. 1999, 3 изд. 2004; *Stereotyp jako przedmiot lingwistyki* Red. J. Anusiewicz, J. Bartmiński, Wrocław, 1998 (Seria „Język a Kultura“, t. 12); *Konotacja*. Red. J. Bartmiński. Lublin, 1988; *O definicjach i definiowaniu*. Red. J. Bartmiński i R. Tokarski, Lublin, 1993; *Punkt widzenia w języku i w kulturze* J. Bartmiński, S. Niebrzegowska-Bartmińska, R. Nycz. Lublin, 2004); *Profilowanie w języku i w tekście*. Red. J. Bartmiński i R. Tokarski. Lublin, 1993; *Podmiot w języku i w kulturze*. Red. J. Bartmiński i A. Pajdzińska. Lublin, 2008; *Nazwy wartości*. Red. J. Bartmiński i M. Mazurkiewicz-Brzozowska. Lublin, 1993; *Pojęcie ojczyzny we współczesnych językach europejskich*. Red. J. Bartmiński. Lublin, 1993; *Język w kręgu wartości*. Red. J. Bartmiński, Lublin, 2004; *Język, wartości, polityka*. Red. J. Bartmiński, Lublin, 2006; *Wartości w językowym obrazie świata Słowian i ich sąsiadów*. Red. M. Abramowicz, J. Bartmiński, I. Bielińska-Gardziel, Lublin, 2012 (Бартмински 2015: 401).

1. Според публикацията на Й. Бартмински в сп. „Български фолклор“ водещото понятие на полската етнолингвистиката е **езиков образ на света** (ЕОС). То е аналог на нем. *Weltansicht/Weltanschauung*, англ. *worldview, world-perceiving* и *world-conceiving*, рус. *языковая картина мира*, бълг. езикова кар-

тина на света (ЕКС). Термина (*езиков образ на света*) люблинските етнолингвисти отнасят до трите върха на семиотичния триъгълник (*semantic triangle*) на Огден и Ричардс – този термин отразява всичките три съставни елемента на семиотичната триада: мисъл (понятие, значение, концепт, идея) > символ (знак) > означаемо (десигнат) (Бартмински 2015: 401). В полската научна литература понятието ЕОС е въведено в обращение от Адам Шаф (Schaff 1964).

Според схващането на Й. Бармински ЕОС е „съдържаща се в езика, различно вербализирана интерпретация на действителността, позволяваща да се предаде под формата на набор от съждения за света. Това могат да бъдат „утвърдени“ съждения, т.е. имащи опора в самата материя на езика, следователно в граматиката, лексиката, в клишираните текстове (напр. в пословиците), но също така съждения-пресупозиции, т.е. имплицирани чрез езиковите форми, утвърдени на равнището на социалното знание убеждения, митове и ритуали“ (Bartmiński 2006: 12; Бартмински 2015: 401; Толстая 2005: 2-9).

Предлаганата формула, дефинираща ЕОС (ЕКС), като „набор от съждения“, откроява неговата познавателна (интерпретативна) природа и подчертано **субектния му** характер. До него се стига от наименованието (лексемата) до предмета (предмета, денотата). При това може да се избере семасиологичен подход (от названието до предмета и/или неговия образ) или ономасиологичен подход (от предмета до неговото название и/или образ). Тези два подхода не си противоречат и се допълват взаимно.

2. Според представителите на люблинската когнитивна лингвистика съставните елементи на ЕОС са **стереотипите**. Те са „детерминирани субективни представи за предмети и събития, които обхващат както техни описателни, така и оценъчни черти и представляват резултат от интерпретация на действителността в рамките на социалните познавателни модели“ (Бартмински 2015: 403). Така описанието за значението включва и културните конотации (Konotacja 1988). Няма да е излишно тук да добавим, че използваният в люблинските трудове термин *стереотип* има свой аналог в използвания в източнославянската етнолингвистика и лингвокултурология термин *концепт*. *Стереотипът (концептът) се опира* на индивидуалния и социалния опит на хората.

Стереотипите/концептите се отнасят към т. нар. „ментален корелат, стоящ между езиковия израз (лексемата) и неговия аналог (означаваното), ситуиран в реалния свят“ (Бартмински 2015: 403).

3. Когнитивна дефиниция

За реконструирането на езиковите стереотипи се налага създаването на нов тип дефиниция, „дефиниция чрез постулати“, или контекстова, „аксиоматична“ дефиниция, която е наречена „когнитивна дефиниция“ (Бартмински 2015: 403) която е приложена в пробния том на „Słownik ludowych

stereotypów językowych“ (SLSJ 1980) и след това в „Słownik stereotypów i symboli ludowych“ (SsiSL, Т. 1, ч. 1–4, 1996–2012). Тя възпроизвежда „културно-езиков портрет на описвания обект и показва как този обект е видян от типичен представител на дадената култура“ (Бартминьский 2005: 47). Дефиницията отчита съвкупността от всички релевантни признаци при функционирането на предмета и неговото назоваване в културата и в езика.

Пример:

Слънце – най-яркото дневно светило на небето, което осветява и загарява земята, което е източник и условие за живота на земята, чисто движение и положение в небето определя времето – денонощието, годината (Бартминьский 2005: 49).

Тази дефиниция е „текст на културата, своеобразна „нарация“ на предмета“ (Небжеговска-Бартминска 2015: 417). Речникавата статия е от две части: експликация и документация, както и библиография. Експликацията се структурира в т. нар. „фасети“, устойчиви (стереотипни) съждения. Тези фасети „произтичат от материала и пресъздават съзнанието на носителите на полския език и на полската традиционна култура“ (Небжеговска-Бартминска 2015: 417). Документалната част съдържа текстове от фолклора, вярвания и практики, а също и писана селска поезия. Тя е отделена от експлицитната.

Задачата на етнолингвистиката според Бартмински е „субектна реконструкция на културата и изучаване на менталитетите на нейните носители“ (Толстая 2015: 48).

Самият Бартмински отбелязва, че „когнитивната дефиниция, прилагана в „Słownik stereotypów i symboli ludowych“, е изградена въз основа на многобройни контексти, които потвърждават използването на думата. В експликацията дефиниращите изречения са подредени според семантичните категории, а в документационната част цитатите са групирани според видовете на речта и мотивите (Бартмински 2015: 404).

4. Гледна точка и интерпретативна перспектива

Гледната точка е категория, добре позната на литературните теоретици, които от години изследват начините на разказване от позицията на всезнаещия разказвач или прекия свидетел. В лингвистичното разбиране гледната точка е „субектно-културен фактор, който решава за начина на говорене за предмета, в т.ч. между другото за категоризацията на предмета, за избора на ономаσιологична основа при създаването на неговото название, за избора на чертите, които се посочват за предмета в конкретни изказвания и са утвърдени в значението му“ (Bartmiński 2006: 78; Бартмински 2015: 404-405).

5. Профил и профилиране

В работите на Й. Бартмински се употребява и понятието профил. Профилът всъщност е „разновидност на един стереотип“ (Толстая 2015: 59), като всеки стереотип може да бъде представен в няколко профила. Така се отбелязват различни негови аспекти и могат да се степенуват определени негови утвърдени черти.

Й. Бартмински и С. Небжеговска дефинират профилирането като „субектна (имаща свой субект) езиково-понятийна операция, изразяваща се в своеобразно формиране образа на предмета чрез обособяването му в определени аспекти (подкатегории, *фасети*) като произход, черти, външен вид, функции, събития, преживявания и др., в рамките на определен тип знание и съобразно изискванията на определената гледна точка (Bartmiński, Niebrzegowska 1998; Бартмински 2015: 405). Те смятат, че *профилирането* е особено полезно в сферата на сравнителните изследвания, разглеждащи различни варианти на езика, различни дискурси и различни езици.

6. Субект и субектност

Езиковият образ на света според работите на Бартмински има субектен характер. Субектът възприема света и говорейки, го концептуализира.

7. **Ценностите** „представяват същността на всяка култура и в същото време са неотделими от езика“ (Бартмински 2015: 406). Самият национален език с неговите диалекти е ценност. В момента в Люблин под ръководството на проф. Й. Бартмински в Института по славистика при Полската академия на науките се осъществява голям международен проект, наречен **EUROJOS** (Европейски езиков образ на света), който в определен смисъл има аксиологичен характер. Неговата „цел е реконструирането на ценностната система в народните традиции на славяните“ (Небжеговска-Бартминска 2015: 422-423). В неговата концепция ЕОС е утвърден в лексикографското представяне на концепта, което включва и етимологията, и значенията на дериватите, колокациите, фразеологизмите и метафорите. Открива се в съдържанието на текстовете и пословиците. За пълната му характеристика се изработват различни типове анкети (затворени, с избираем отговор) и асоциативни тестове.

Библиография

- Бартминский 2005: Бартминский, Е., Языковой образ мира: Очерки по этнолингвистике. Москва: Изд. „Индрик“, 2005
- Толстой 1995: Толстой, Никита Ильич, Язык и народная культура. Очерки по славянской мифологии и этнолингвистике. Москва, 1995.

- Толстая 2005:** *Толстая, Светлана.* Этнолингвистика Ежего Бартмиńskiego. – В: Ежи Бартмиński. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике. Москва: Индрик, 9–20.
- Толстая 2015:** *Толстая, С. М.* Образ мира в тексте и ритуале. М.: Русский фонд содействия образованию и науке, 2015. 528 с
- Юдин 2003:** *Юдин, Алексей.* Понятие картины/модели мира в польском и русском языкознании. – В: *For East is East. Liber Amicorum Wojciech Skalmowski.* Ed. by T. Soldatjenkova and E. Waegemans. Leuven, 267–275.
- Apresjan 1994:** Apresjan Jurij. Naiwny obraz świata a leksykografia. – В: *Etnolingwistyka* №6, 5–12.
- Bartmiński, Tokarski 1993:** *Bartmiński, J. Tokarski R.,* O definicjach i definowaniu Lublin, 1993 / Red. J. Bartmiński, R. Tokarski.
- Bartmiński 1996:** *Bartmiński J.,* Słownik stereotypów i symboli ludowych, T. 1 Kosmos. Niebo./ Red. J. Bartmiński, Lubli, 1996.
- Bartmiński 1996:** *Bartmiński J.,* Słownik stereotypów i symboli ludowych, T.2 Kosmos. Ziemia. Woda. / Red. J. Bartmiński. Lublin, 1999.
- Bartmiński 2006:** *Bartmiński Jerzy.* Językowe podstawy obrazu świata. Lublin, 2006.
- Bartmiński 2011:** *Bartmiński Jerzy.* Definicja kognitywna jako tekst narracyjny. Referat ogłoszony na konferencji *Narracyjność w języku i kulturze* we IX 2011 roku (w druku w tomie pokonferencyjnym pod red. D. Filar i Doroty Piekarczyk).
- Bartmiński, Chlebda 2008:** *Bartmiński Jerzy, Chlebda Wojciech,* Jak badać językowo-kulturowy obraz świata Słowian i ich sąsiadów?, „E” t. 20, s. 11-27.
- Grzegorzczak 1995:** *Grzegorzczak Renata,* Die Lubliner anthropologisch-kulturelle und kognitive Sprachwissenschaft der letzten Jahrzehnte. – In: *Convivium. Germanisches Jahrbuch*, Polen. Bonn: Deutscher Akademischer Austauschdienst, 153–179.
- Chlebda 1998:** *Chlebda Wojciech.* Stereotyp jako jedność języka, myślenia i działania. – In: *Język a Kultura.* T. 12. Stereotyp jako przedmiot lingwistyki. Teoria, metodologia, analizy empiryczne. Pod red. Janusza Anusiewicza i Jerzego Bartmińskiego. Wrocław: Towarzystwo Przyjaciół Polonistyki Wrocławskiej, 31–41.
- Chlebda 2012:** *Chlebda Wojciech.* Czy polska etnolingwistyka może być zwornikiem nauk humanistycznych? – *Akcent* 130, 4, 91–95.
- Duda 2005:** *Duda Henryk.* Ethnolinguistic School of Lublin. On the Research of the So-called Linguistic Image of the World in Poland. – IN: *Area and Culture Studies* [Tokyo], vol. 71, 197–213.
- Kardela 1988:** *Kardela Henryk.* Tak zwana gramatyka kognitywna a problem stereotypu. // *Etnolingwistyka*, №1, 35–46.
- Konotacja 1988:** Konotacja. Red. Jerzy Bartmiński. Lublin: Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej s. 169-183.
- Malinowski 1987:** *Malinowski Bronisław.* Dzieła. T. 5. Ogrody koralowe i ich magia. Przełożyła Barbara Leś. Warszawa: PWN [Orig: Coral Gardens and Their Magic. London, 1935).
- Nepop-Ajdaczyć 2007:** *Nepop-Ajdaczyć Lidia.* Polska etnolingwistyka kognitywna. Pomoc dydaktyczna. Kijów: Centrum wydawniczo-poligraficzne „Uniwersytet Kijowski”.
- Putnam 1975:** *Putnam Hilary.* Mind, Language and Reality. – In: *Philosophical Papers.* Vol. 2. Cambridge: Cambridge University Press.

- Schaff 1964:** *Schaff Adam*. Język a poznanie. Warszawa: PWN.
- SSiSL 2012:** Słownik stereotypów i symboli ludowych, t. 1 *Kosmos*. Koncepcja całości i redakcja Jerzy Bartmiński, zastępca redaktora Stanisława Niebrzegowska-Bartmińska, cz. 1. Niebo, światła niebieskie, ogień, kamienie, Lublin 1996; cz. 2 Ziemia, woda, podziemie, Lublin 1999; cz. 3 , Lublin 2012; cz. 4 Świat, światło, metale, Lublin 2012.
- Wierzbicka 1985:** *Wierzbicka Anna*. Lexicography and Conceptual Analysis. Ann Arbor: Karoma.
- Zinken 2004:** *Zinken Joerg*. Metaphors, Stereotypes, and the Linguistic Picture of the World: Impulses from the Ethnolinguistic School of Lublin. – METAPHORIC. DE, 7, 115–136.
- Zinken 2009:** *Zinken Joerg*. The Ethnolinguistic School of Lublin and Anglo-American cognitive linguistics, Bartmiński Jerzy, 2009, *Aspects of Cognitive Ethnolinguistics*, London, s. 1-5.